

УДК 341.33:314.15(477:4–67)

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.13>*М. В. Макаров*

ORCID: 0000-0001-9524-9092

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ МІГРАНТІВ З УКРАЇНИ В ДЕРЖАВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розв’язана Російською Федерацією проти України у лютому 2022 року, спричинила найбільшу хвилю вимушеної міграції в Європі з часів Другої світової війни. З перших тижнів агресії мільйони громадян України були змушені залишити свої домівки та шукати захисту за кордоном, передусім на території держав Європейського Союзу. Саме ЄС став тим простором, у якому сформувався багаторівневий механізм правового реагування на масове переміщення населення, і в якому міжнародне та європейське право продемонстрували свою здатність оперативно забезпечувати гуманітарний та правовий захист людей, які тікають від війни.

Вимушена міграція українців має комплексний характер. Вона охоплює одночасно різні категорії осіб – жінок із дітьми, осіб похилого віку, людей з інвалідністю, студентів, науковців, висококваліфікованих працівників, а також тих, хто внаслідок війни опинився у вразливому становищі. Масовість та швидкість переміщення сформували унікальну ситуацію, коли держави-члени ЄС були змушені в найкоротший строк впроваджувати механізми міжнародно-правового реагування, поєднуючи норми універсального міжнародного права, стандарти Ради Європи та спеціальні інструменти права Європейського Союзу.

Активізація Директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист стала історичним прецедентом для ЄС. Уперше за більш ніж двадцятирічну історію її існування держави-члени одноставно задіяли інструмент масового міжнародно-правового захисту людей, які тікають від війни, створивши основу для швидкого надання правового статусу мільйонам громадян України. Цей режим забезпечив доступ до житла, медицини, освіти, ринку праці та соціальних послуг, водночас зберігаючи загальні гарантії захисту прав людини, передбачені міжнародними конвенціями та практикою Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях міжнародно-правовий захист вимушених мігрантів розглядається насамперед крізь призму універсальних стандартів прав людини. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права визначено базові гарантії життя, гідності, свободи пересування та доступу до соціальних прав, що слугують фундаментом для захисту осіб, які залишають державу через війну [1; 2].

Спеціалізоване регулювання статусу осіб, які тікають від переслідувань і збройних конфліктів, деталізовано у Конвенції про статус біженців 1951 року, де закріплено принцип non-refoulement та мінімальні стандарти прийому [3]. Механізми колективного й термінового захисту, необхідні у ситуаціях масових переміщень

населення, докладно проаналізовано у Керівних принципах УВКБ ООН щодо тимчасового захисту, що стали основою для подальших регіональних моделей [4].

На рівні регіональних стандартів значний внесок у формування підходів до захисту мігрантів відіграє практика Європейського суду з прав людини, узагальнена у Гайді до статті 3 ЄКПЛ. У документі визначено критерії оцінки ризику нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та умови, за яких держава не може висилати особу до країни, де їй загрожує небезпека [5]. Додаткові гарантії для дітей-мігрантів сформульовано у Конвенції ООН про права дитини, що підкреслює особливу вразливість неповнолітніх під час війни [6]. У резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо захисту мігрантів у гуманітарних кризах акцентовано на необхідності забезпечення недискримінаційного доступу до базових послуг і правосуддя у надзвичайних умовах [7].

Європейський Союз розвинув зазначені стандарти у Директиві 2001/55/ЄС, де проаналізовано механізм тимчасового захисту як інструмент реагування на масовий наплив осіб, та у Рішенні Ради ЄС 2022/382, яким уперше було запущено цей механізм для громадян України [8; 9]. Практичні аспекти його реалізації – від реєстрації до доступу до соціальних послуг – систематизовано у звітах Європейської Комісії, що фіксують переваги та проблеми імплементації в державах-членах [10].

Наявні джерела комплексно окреслюють міжнародні та європейські стандарти захисту переміщених осіб, однак залишають недостатньо дослідженими питання взаємодії цих стандартів з українськими мобілізаційними процедурами та консульськими обмеженнями, а також правові ризики для громадян України після завершення дії режиму тимчасового захисту у 2026 році. Саме ці прогалини потребують подальшого наукового аналізу.

Мета дослідження полягає у всебічному дослідженні міжнародно-правових механізмів захисту мігрантів з України в державах Європейського Союзу, з'ясування змісту їхніх правових гарантій та особливостей застосування норм міжнародного, європейського та національного права у контексті масового переміщення населення внаслідок повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Поява великої української спільноти в Європейському Союзі супроводжувалася суттєвими викликами. Попри формально спільний правовий режим, імплементація тимчасового захисту в кожній державі-члені здійснюється по-різному, що зумовлює нерівномірність доступу до соціальних послуг, медичних гарантій та інтеграційних можливостей. На цьому тлі особливої ваги набувають питання забезпечення ефективної міжнародно-правової охорони українців, усунення бар'єрів до реалізації їхніх прав та розроблення нових довгострокових рішень у сфері мобільності й інтеграції після завершення чинності режиму тимчасового захисту.

Водночас вимушена міграція українців стала каталізатором переосмислення європейської міграційної політики. ЄС уперше продемонстрував здатність діяти швидко та солідарно в умовах війни, зміцнивши механізми масового захисту та розширивши можливості для інтеграції переміщених осіб. Проте питання майбутнього правового статусу українських громадян після закінчення режиму тимчасового захисту залишається невизначеним, що вимагає ґрунтовного наукового аналізу.

У цьому контексті міжнародно-правовий захист українських мігрантів постає як багатовимірна категорія, яка об'єднує норми універсального, регіонального та європейського права, правозастосовну практику, адміністративні механізми держав-членів та потреби конкретних людей, які втекли від війни. Метою статті є комплексне дослідження міжнародно-правових інструментів, що забезпечують захист громадян України в ЄС під час повномасштабної війни, визначення проблем практичної імплементації таких механізмів та окреслення перспектив формування довгострокової європейської політики щодо українських переміщених осіб.

Міжнародно-правові стандарти захисту вимушених мігрантів формуються на основі універсальних норм міжнародного гуманітарного та правозахисного права, які були створені для гарантування мінімального рівня безпеки та прав людини в умовах війни та масового переміщення населення. Повномасштабна війна, яку Російська Федерація веде проти України з 2022 року, актуалізувала необхідність застосування цих стандартів у всіх державах прийому українських вимушених мігрантів, передусім у Європейському Союзі. Сьогодні міжнародні інструменти захисту відіграють роль базового каркасу, на який спираються регіональні та національні механізми тимчасового захисту, соціальної підтримки й інтеграції українців.

Універсальним фундаментом міжнародно-правового захисту мігрантів є Статут ООН, а також міжнародні договори у сфері прав людини, що гарантують недоторканність життя, заборону катувань, повагу до людської гідності та право на свободу пересування. Особливо важливим є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., який забороняє довільне вигнання та забезпечує право кожної особи шукати притулок від переслідувань [1]. Не менш значущим є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, який визначає стандарти доступу до освіти, праці, медичної допомоги та соціального забезпечення, що мають застосовуватися і до іноземців, які перебувають у вразливому становищі, включно з вимушеними мігрантами [2].

Ключовим міжнародним документом, що регулює статус осіб, які рятуються від війни, залишається Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол 1967 року. Хоча українці переважно не подають індивідуальні заяви на статус біженця через впровадження режиму тимчасового захисту в ЄС, саме норми Конвенції формують фундамент гарантій, які застосовуються до всіх вимушених мігрантів: принцип non-refoulement (заборона примусового повернення), заборона дискримінації, доступ до судового захисту та мінімальних стандартів життєзабезпечення [3]. У контексті війни в Україні принцип non-refoulement набув особливої ваги, оскільки повернення осіб на територію, де ведуться активні бойові дії, може становити для них загрозу життю та свободі.

Важливу роль у формуванні міжнародних стандартів відіграють Керівні принципи ВКБ ООН щодо тимчасового захисту та переміщення осіб, які визначають необхідність негайного надання безпечного притулку, спрощених адміністративних процедур, а також гарантій доступності житла, охорони здоров'я та освіти під час масового напливу людей [4, с. 41]. Саме ці принципи стали концептуальною основою для прийняття Директиви ЄС про тимчасовий захист та для створення спеціальних національних режимів для українців у державах ЄС.

Окремий сегмент міжнародно-правових стандартів складає Європейська конвенція з прав людини, яка поширюється на всіх осіб під юрисдикцією держав Європи, незалежно від громадянства чи імміграційного статусу. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що обмеження свободи пересування, відмова в доступі до гуманітарної допомоги або вислання до країни, де особі загрожує насильство внаслідок війни, може становити порушення статей 2, 3, 5 та 8 Конвенції [5, с. 1129]. ЄСПЛ наголошує, що навіть у кризових умовах держави повинні забезпечувати базові стандарти гуманності та недискримінації, включно щодо вимушених мігрантів.

Значну роль у системі міжнародних стандартів відіграє і Конвенція ООН про права дитини, оскільки серед українських переміщених осіб частка дітей є надзвичайно високою. Документ зобов'язує держави забезпечувати доступ до освіти, охорони здоров'я, захисту від експлуатації та сімейної підтримки незалежно від статусу перебування дитини на території країни [6].

У ширшому міжнародно-правовому контексті питання захисту вимушених мігрантів тісно пов'язане з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них. Вони забороняють напади на цивільне населення, насильницькі переміщення, депортації та інші дії, що можуть спричинити масові потоки міграції під час війни. Хоча ці норми спрямовані передусім на сторони війни, вони формують ключові юридичні підстави для обґрунтування міжнародного захисту українців у державах ЄС.

Водночас міжнародні стандарти визначають не лише обсяг прав мігрантів, а й обов'язки держав прийому. Зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Переміщення населення під час гуманітарних криз» підкреслює необхідність недискримінаційного доступу мігрантів до правосуддя, соціальних послуг і процедур легалізації перебування [7].

Таким чином, міжнародно-правові стандарти створюють багатовимірну систему гарантій, які застосовуються до українців, що рятуються від війни. Вони забезпечують фундаментальні права людини, визначають мінімальні стандарти життєзабезпечення та зобов'язують держави ЄС забезпечувати українцям безпечні умови проживання, доступ до соціальних гарантій і повагу до людської гідності. Саме ці норми стали основою для подальшого застосування регіональних механізмів ЄС, зокрема Директиви про тимчасовий захист, що буде розглянуто у наступних розділах.

Міжнародно-правовий режим захисту мігрантів спирається на систему універсальних принципів, які визначають межі й стандарти поведінки держав у сфері міграційної політики та гуманітарного реагування. В умовах повномасштабної війни Російської Федерації проти України ці принципи набули виняткової ваги, оскільки саме вони стали правовим фундаментом рішень, ухвалених державами Європейського Союзу для прийому, розміщення та забезпечення правового статусу мільйонів українських вимушених мігрантів. Застосування таких принципів гарантує, що навіть за умов масштабної гуманітарної кризи права особи не будуть поставлені у залежність від її громадянства, соціального становища чи міграційної історії.

Одним із ключових міжнародних принципів є принцип заборони примусового повернення (*non-refoulement*), закріплений у Конвенції про статус біженців 1951 року [3] та послідовно підтверджений практикою Європейського суду з прав людини [5]. Він означає, що будь-яка держава зобов'язана утримуватися від повернення особи до місця, де її життю чи безпеці загрожує небезпека через війну, насильство чи переслідування. У контексті війни проти України саме цей принцип став абсолютною правовою гарантією для українців, що в'їжджають до держав ЄС, і забезпечив неможливість їхнього примусового повернення до територій, де тривають бойові дії.

Другим фундаментальним принципом є принцип недискримінації, який впливає з міжнародних пактів ООН про права людини [1] і прямо забороняє будь-які форми різного ставлення до мігрантів за ознакою походження, раси, мови чи статі. У випадку українських мігрантів цей принцип проявився у практиці держав-членів ЄС, які забезпечили рівний доступ до соціальних послуг, медицини та ринку праці для усіх громадян України незалежно від статі, майнового стану чи регіону походження. У перші місяці війни багато європейських країн навіть спростили свої міграційні процедури для українців, що відповідає позитивному аспекту принципу недискримінації – можливості створювати спеціальні, полегшені умови для вразливих груп населення.

Важливою складовою міжнародно-правового підходу до захисту мігрантів є принцип поваги до людської гідності, що закріплений у Європейській конвенції з прав людини та відображений у рішеннях ЄСПЛ [5]. Він означає, що держави повинні забезпечувати мінімальні стандарти життєзабезпечення – належні умови проживання, доступ до медичної допомоги, харчування, інформаційної підтримки – незалежно від правового статусу мігранта. Для українців цей принцип став основою гарантій проживання у безпечних умовах та отримання базової гуманітарної допомоги в країнах ЄС.

Особливе значення у сфері міжнародного захисту має принцип найкращих інтересів дитини, закріплений у Конвенції ООН про права дитин [6]. З огляду на те, що значну частину українських вимушених мігрантів становлять матері з дітьми, цей принцип активно застосовується у наданні доступу дітей до освіти, медичного супроводу, психологічної допомоги та соціальної підтримки. Більшість держав ЄС розробили спрощені механізми зарахування дітей до шкіл без вимоги тривалих адміністративних процедур, що повністю відповідає стандартам захисту дитини в умовах війни.

До кола універсальних принципів також належить принцип гуманності, який вимагає від держав створення умов, необхідних для збереження життя та здоров'я осіб, що тікають від війни. Він багаторазово підтверджений резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, у тому числі документами, присвяченими захисту мігрантів у гуманітарних кризах [7]. У випадку українців цей принцип проявився у створенні тимчасових центрів розміщення, гарячих ліній допомоги, мобільних медичних пунктів і загального інфраструктурного забезпечення, необхідного для адаптації та інтеграції.

Не менш суттєвим для українських вимушених мігрантів є принцип єдності сім'ї, який передбачає право членів однієї родини не бути роз'єднаними під час війни. Хоча воєнний стан в Україні обмежує виїзд чоловіків призовного віку, держави ЄС забезпечили особливо сприятливі умови для в'їзду батьків, опікунів, неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї, спрощуючи процедури возз'єднання там, де це можливо.

Важливу роль відіграє і принцип доступу до правосуддя, що гарантує кожному мігранту можливість звернення до національних судів, отримання юридичної допомоги та подання скарги до ЄСПЛ у разі порушення його прав [5]. Для українців це має практичне значення у випадках спорів щодо реєстрації, доступу до соціальних виплат чи процедури тимчасового захисту.

Нарешті, у сфері міграційного регулювання діє принцип пропорційності, який обмежує держави у застосуванні надмірних чи необґрунтованих заходів стосовно мігрантів. Це означає, що будь-які обмеження свобод українських громадян – адміністративні процедури, перевірки, строкові вимоги – мають бути об'єктивно необхідними та мінімально інвазивними з погляду прав людини.

У підсумку міжнародні принципи захисту мігрантів створюють комплексний правовий фундамент, на який спираються механізми прийому та інтеграції українців у державах ЄС. Їх застосування забезпечує сталість та передбачуваність правових рішень, унеможливорює свавільне обмеження прав і гарантує, що війна не стане перешкодою для реалізації базових прав людини. Саме на цих принципах ґрунтується сучасна європейська політика підтримки українських вимушених мігрантів у 2022–2025 роках.

Правовий режим захисту українських вимушених мігрантів у Європейському Союзі формується на основі комплексної системи норм права ЄС, яка передбачає як спеціальні інструменти реагування на масове переміщення населення, так і загальні процедури міжнародного та субсидіарного захисту. Центральне місце у цьому механізмі посідає Директива 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту [8], яка була спеціально розроблена для ситуацій масового напливу осіб, але до 2022 року жодного разу не застосовувалася на практиці. Саме повномасштабна війна Російської Федерації проти України створила умови, за яких держави-члени Європейського Союзу ухвалили рішення вперше активувати цей інструмент.

Тож як вже зазначалось, після початку широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року Європейський Союз стикнувся з безпрецедентним за швидкістю та масштабами переміщенням населення з України. Уже в перші тижні війни кількість осіб, які перетнули кордони ЄС, перевищила два мільйони. Така динаміка створила реальну загрозу перенавантаження національних систем притулку, які були б неспроможні впоратися з одночасним прийомом мільйонів індивідуальних заяв.

Відповіддю ЄС стало Рішення Ради Європейського Союзу 2022/382 від 4 березня 2022 року, яким уперше в історії Союзу було активовано механізм тимчасового захисту відповідно до Директиви 2001/55/ЄС [9]. Це рішення визначило правові, соціальні та процедурні гарантії для українських громадян і окремих категорій

членів їхніх сімей, забезпечивши: 1) негайне надання захисту без необхідності подавати заяву на притулок; 2) право на проживання на території будь-якої держави-члена; 3) свободу пересування в межах ЄС протягом 90 днів; 4) право на працевлаштування без необхідності отримання додаткових дозволів; 5) доступ до освіти, соціального забезпечення та медичної допомоги.

Першопочатково режим тимчасового захисту був запроваджений до 4 березня 2023 року, однак Європейська Комісія та держави-члени, враховуючи продовження війни проти України, неодноразово ухвалювали рішення про його автоматичне продовження. Станом на 2025 рік його дію продовжено до 4 березня 2026 року.

У своїх офіційних звітах Європейська Комісія зазначила, що застосування цього механізму дозволило державам ЄС уникнути колапсу систем притулку та забезпечити однорідний правовий статус для понад чотирьох мільйонів українців [10]. Таким чином, Директива 2001/55/ЄС стала центральним і найбільш ефективним інструментом міжнародно-правового реагування на українську міграційну кризу.

Правовий статус осіб, які отримали тимчасовий захист у ЄС, визначається поєднанням положень Директиви 2001/55/ЄС [8] та національних актів кожної держави-члена. Цей статус має інтеграційний характер, оскільки поєднує елементи гуманітарного захисту, соціальних гарантій і трудових прав, що наближує його до режиму тимчасового проживання у державах ЄС.

Передусім тимчасовий захист гарантує право на законне проживання у державі-члені ЄС протягом усього строку дії механізму. Це право включає можливість отримання посвідки на проживання, реєстрацію місця перебування та доступ до низки публічних послуг. Однією з ключових гарантій є право на доступ до ринку праці, яке реалізується без додаткових процедур видачі дозволів на роботу. Для українців це стало важливою умовою соціальної інтеграції, оскільки дозволило швидко працевлаштовуватися у різних секторах економіки та забезпечувати власні базові потреби.

Директива також передбачає доступ до системи освіти, насамперед для дітей та підлітків шкільного віку. Освітні установи держав-членів зобов'язані приймати дітей, які перебувають під тимчасовим захистом, на рівних із громадянами умов. Більшість країн ЄС створили спеціальні адаптаційні програми для українських учнів та студентів, включно з мовними курсами, психологічною підтримкою та програмами інтеграції у шкільне середовище.

Важливим елементом правового статусу є доступ до медичної допомоги, який включає надання первинних медичних послуг, невідкладної допомоги, лікування хронічних захворювань і, у деяких державах, доступ до психологічної підтримки. Значна частина держав ЄС також забезпечила українцям доступ до вакцинації, репродуктивних послуг, програм реабілітації та інших форм медичного супроводу.

Особливе місце у змісті статусу тимчасового захисту посідають соціальні гарантії, які можуть включати щомісячну допомогу, компенсації на житло, транспорт чи харчування залежно від національних моделей соціального захисту. Директива встановлює мінімальні стандарти, однак конкретний обсяг соціальної допомоги визначають держави-члени.

Крім того, особи під тимчасовим захистом мають право на свободу пересування в межах ЄС, що дозволяє українцям подорожувати між державами-членами,

працевлаштовуватися у різних країнах та змінювати місце проживання відповідно до власних потреб.

Таким чином, правовий статус тимчасового захисту поєднує широкий спектр соціальних, економічних і гуманітарних гарантій, які забезпечують належний рівень правового захисту українців на території Європейського Союзу протягом 2022–2026 років.

Попри безпрецедентний характер підтримки, яку Європейський Союз надав українським вимушеним мігрантам у 2022–2025 роках, реалізація тимчасового захисту на практиці супроводжувалася численними правовими, адміністративними та соціально-економічними труднощами. Значна частина цих проблем пов'язана з неоднорідністю національних моделей імплементації Директиви 2001/55/ЄС [8], відмінностями у правових системах держав-членів та різним рівнем навантаження на місцеві адміністрації. Ці проблеми створюють нерівномірність у доступі українців до соціальних прав, медичних послуг, освіти та житла, а подекуди – перешкоди у продовженні або підтвердженні їхнього правового статусу.

Однією з найбільш помітних практичних проблем стала неоднорідність процедур реєстрації українців у різних державах-членах. У деяких країнах строки очікування реєстрації під тимчасовим захистом не перевищували кількох днів, у той час як в інших вони сягали кількох місяців. Повільна адміністративна обробка документів часто була пов'язана з нестачею персоналу, технічними перебоями та масовим одночасним напливом заявників. Це спричиняло ситуації, коли особи фактично перебували під захистом Директиви, але не могли скористатися соціальними гарантіями, оскільки їхня реєстрація не була завершена.

Іншою проблемою стала неоднакова практика підтвердження документів, зокрема свідоцтв про народження, посвідчень особи або документів про опікуновство. Держави-члени вимагали різних обсягів підтверджень, що створювало труднощі для осіб, які втратили документи під час війни або покидали Україну в терміновому порядку. У звітах Європейської Комісії зазначено, що значна частина українських жінок та дітей зіткнулася з тривалими бюрократичними процедурами через відсутність або пошкодження документів [10].

Проблемним питанням стало і продовження тимчасового захисту. Хоча Рішення Ради ЄС 2022/382 передбачає автоматичне продовження дії захисту до 2026 року [9], на національному рівні деякі адміністрації вимагали фізичної присутності для поновлення карток проживання, подання повторних заяв або оновлення реєстраційних даних. Це створювало труднощі для осіб, які тимчасово виїхали з приймаючої країни або не могли вчасно записатися до реєстраційних центрів через перевантаження системи.

Особливу занепокоєність викликає обмежений доступ до житла. Попит на орендне житло різко зріс, що призвело до зростання цін у багатьох містах ЄС. Деякі програми тимчасового розміщення були справді ефективними (наприклад, польська програма “800+” або чеські регіональні допомоги), однак у великих містах Європи спостерігалася нестача доступного житла, що призводило до перенаселення гуртожитків, соціальних притулків або створення тимчасових центрів проживання. В окремих випадках українці були змушені змінювати країну пере-

бування, що призводило до вторинної міграції, не завжди узгодженої з вимогами Директиви 2001/55/ЄС [8].

У сфері медичної допомоги спостерігалися суттєві територіальні диспропорції. У скандинавських країнах, Німеччині чи Нідерландах українці мали повний доступ до державних медичних систем, тоді як у деяких інших державах рівень доступності медичних послуг залежав від модельного типу страхування або можливостей місцевих клінік. Особливо гострою була проблема психологічної допомоги, яка була недостатньою щодо кількості осіб, що пережили травматичний досвід війни.

Проблеми також виникали у сфері працевлаштування. Хоча Директива надає право працювати без спеціальних дозволів [8], українці стикалися з бар'єрами у визнанні дипломів, кваліфікацій, професійних ліцензій. Це призводило до ситуацій, коли висококваліфіковані фахівці – медики, педагоги, інженери – змушені були працювати у низькокваліфікованих секторах економіки. Єврокомісія у звітах 2023–2024 років констатувала, що проблема визнання професійних кваліфікацій стала однією з найсуттєвіших перешкод для інтеграції українців у ринок праці ЄС [10].

У сфері освіти існували труднощі для дітей та молоді, зокрема у питаннях мовної адаптації, відсутності місць у школах у великих містах, нестачі перекладачів та фахівців із підтримки дітей з особливими потребами. Частина дітей змушена була навчатися дистанційно в українських школах, що ускладнювало інтеграцію в освітні системи країн ЄС.

На окрему увагу заслуговує правова невизначеність щодо майбутнього українців після завершення дії тимчасового захисту. Хоча механізм продовжений до 2026 року [9], питання про те, які правові режими будуть доступні українцям після цієї дати, залишається відкритим. Це створює відчуття нестабільності та правової невизначеності, яка негативно впливає на інтеграційні процеси та довгострокове планування.

Таким чином, практичні проблеми доступу до міжнародного захисту українців у ЄС мають системний характер і охоплюють адміністративні, правові, соціальні та інфраструктурні аспекти. Незважаючи на значний обсяг підтримки, існуючі механізми потребують подальшого удосконалення, особливо в частині спрощення процедур реєстрації, забезпечення рівного доступу до соціальних прав та створення довгострокових рішень для майбутнього українських мігрантів після 2026 року.

Однією з ключових практичних перешкод стала необхідність фізичної присутності в консульській установі України за кордоном для поновлення або оформлення закордонного паспорта. Хоча на нормативному рівні держава декларує доступність консульських послуг для всіх громадян України, фактична реалізація цього права стикається з низкою адміністративних та юридичних бар'єрів. Консульські установи у багатьох країнах ЄС виявилися перевантаженими через масштабні черги, значний попит і обмежені кадрові ресурси, що призводить до тривалих строків очікування на запис, інколи до кількох місяців.

Другою суттєвою проблемою є вимога підтвердження актуальності персональних даних військовозобов'язаних у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (ТЦК). У практиці консульств зафіксовані випадки, коли поновлення паспорта відбувалося лише після здійснення перевірки того, чи

оновив громадянин свої облікові дані в українському ТЦК за місцем реєстрації. Така вимога обумовлена новими підходами до мобілізаційного адміністрування, спрямованими на актуалізацію військового обліку під час воєнного стану. Однак для чоловіків, які виїхали з України на початку війни або ще до запровадження оновлених правил мобілізаційного обліку, виконання такої вимоги є надзвичайно складним і часто технічно неможливим.

Додатковою перешкодою є перевірка громадян на наявність оголошення в розшук за ухилення від мобілізації, яку консульські установи здійснюють відповідно до внутрішніх інструкцій. Хоча такі перевірки мають формальну мету – забезпечити виконання законодавства України про мобілізацію, на практиці вони створюють ситуацію, коли доступ до консульських послуг фактично ставиться у залежність від військово-правового статусу особи. Це суперечить загальним принципам міжнародного захисту, закріпленим у практиці Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності забезпечення базових документів та ідентифікації особи незалежно від її правового статусу [5].

У результаті значна кількість чоловіків опинилася у правовому вакуумі, коли вони не можуть отримати або продовжити паспорт, а без цього документа – не можуть повноцінно скористатися механізмами тимчасового захисту в ЄС, які передбачають необхідність пред'явлення чинного документа, що посвідчує особу [8; 10]. Наявність лише внутрішнього паспорта або ID-картки, у багатьох випадках, не дозволяє продовжувати легальне перебування в окремих державах-членах ЄС або отримувати соціальні виплати.

Особливо проблемним є те, що Директива 2001/55/ЄС не врегульовує питання отримання чи поновлення національних документів, оскільки це внутрішня компетенція держави походження мігранта. Унаслідок цього виникає колізія між правами, які гарантує європейський механізм тимчасового захисту, та адміністративними процедурами України, які можуть обмежувати доступ до документа, необхідного для реалізації цих прав.

Деякі держави-члени ЄС намагалися компенсувати прогалини шляхом видачі тимчасових посвідок особи для українців, які не мали можливості оновити паспорт, але така практика має фрагментарний характер і не забезпечує повної правової визначеності. Крім того, такі документи не завжди приймаються іншими країнами ЄС, що ускладнює право на свободу пересування в межах Союзу.

Проблема поновлення українських паспортів за кордоном має також соціально-правовий вимір. Для багатьох чоловіків страх бути обмеженим у доступі до консульських послуг через мобілізаційний статус створює додаткову психологічну напругу і фактично призводить до обмеження їх доступу до міжнародного захисту, соціальних виплат, працевлаштування та медичних послуг. Це може створити ситуації, коли особи вимушені залишатися у приймаючій країні без можливості легально продовжити статус тимчасового захисту, що суперечить основним міжнародно-правовим принципам гуманності та рівності перед законом [1; 7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблема поновлення паспортних документів українськими чоловіками за кордоном постала як один із найскладніших аспектів реалізації міжнародного захисту в державах ЄС

у 2022–2025 роках. Ситуація виявила глибоку правову колізію між зобов'язаннями держави походження щодо мобілізаційного обліку та механізмами гуманітарного і тимчасового захисту, які функціонують у країнах Європейського Союзу. Така колізія суттєво впливає на стабільність правового статусу українських громадян і здатність реалізовувати передбачені міжнародним правом гарантії незалежно від процедури їхнього військового обліку.

Застосування міжнародно-правових механізмів Європейським Союзом після початку повномасштабної війни продемонструвало ефективність швидких політичних рішень у забезпеченні масового гуманітарного захисту. Водночас питання взаємодії українців із консульськими установами, зокрема щодо поновлення паспортів, перевірки персональних даних та підтвердження мобілізаційного статусу так і залишаються одними з найбільш проблемних елементів правозастосовної практики.

Подальший розвиток системи міжнародного захисту українців у ЄС потребує гармонізації національних адміністративних процедур, уточнення повноважень консульських установ та вироблення узгоджених рішень щодо правового статусу громадян України після завершення дії механізму тимчасового захисту у 2026 році. Саме забезпечення правової визначеності у цьому питанні визначатиме рівень соціальної стабільності, інтеграції та захисту українських мігрантів у найближчі роки.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у аналізі можливих моделей правового статусу українців після 2026 року, порівнянні національних підходів держав-членів ЄС до документування переміщених осіб, вивченні взаємодії мобілізаційного законодавства України з міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини, а також дослідженні потенційних механізмів узгодження консульських процедур із європейськими режимами захисту.

Література

1. International Covenant on Civil and Political Rights. United Nations General Assembly, 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 15.11.2025).
2. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. United Nations, 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 25.11.2025).
3. Convention relating to the Status of Refugees. United Nations, 1951. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> (дата звернення: 10.11.2025).
4. UNHCR. Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements. Geneva: UNHCR, 2014. 53 p. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/52fba2404.pdf> (дата звернення: 05.11.2025).
5. European Court of Human Rights. Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights: Prohibition of torture. Council of Europe, Strasbourg. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=GUIDE_ART_3_ENG (дата звернення: 16.11.2025).
6. Convention on the Rights of the Child. United Nations, 1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення: 16.11.2025).
7. United Nations General Assembly. Protection of migrants in humanitarian crises: Resolution A/RES/71/1. 2016. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n16/291/87/pdf/n1629187.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).
8. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055> (дата звернення: 18.11.2025).
9. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0382> (дата звернення: 19.11.2025).

10. European Commission. Operational guidelines and report on the implementation of temporary protection for persons fleeing Ukraine. Brussels, 2023. URL: <https://home-affairs.ec.europa.eu> (дата звернення: 23.11.2025).

Анотація

Макаров М. В. Міжнародно-правовий захист мігрантів з України в державах Європейського Союзу.

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правових механізмів захисту громадян України, які вимушено перемістилися до держав Європейського Союзу внаслідок повномасштабної війни. Розкривається зміст універсальних стандартів захисту осіб, що залишають державу походження через збройний конфлікт, із акцентом на нормах договорів ООН з прав людини, Конвенції про статус біженців 1951 р., Конвенції ООН про права дитини, документах ВКБ ООН та практиці Європейського суду з прав людини. Обґрунтовується, що саме принципи non-refoulement, недискримінації, поваги до людської гідності, гуманності та найкращих інтересів дитини формують базову рамку правового статусу українців у європейському просторі.

Особливу увагу приділено аналізу Директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист та Рішення Ради ЄС 2022/382, яким уперше запущено механізм масового захисту осіб, що тікають від війни. Показано зміст правового статусу осіб під тимчасовим захистом, включно з правом на проживання, доступом до праці, освіти, медичної допомоги й соціальних послуг, а також окреслено основні відмінності імплементації цих гарантій у державах-членах.

Окрема частина дослідження присвячена практичним проблемам реалізації прав українців, зокрема нерівномірному доступу до житла, медичних та освітніх послуг, визнання кваліфікацій, а також консульським та мобілізаційним аспектам поновлення паспортних документів чоловіків за кордоном. Робиться висновок про наявність правових колізій між обов'язками України у сфері мобілізації та режимом тимчасового захисту в ЄС, що потребує вироблення узгоджених довгострокових рішень щодо подальшого правового статусу українських переміщених осіб після завершення дії тимчасового захисту.

Ключові слова: українські вимушені мігранти; правовий статус у ЄС; тимчасовий захист; міжнародні стандарти прав людини; доступ до соціальних прав; мобілізаційний облік; консульські послуги; європейська міграційна політика.

Summary

Makarov M. V. International legal protection of migrants from Ukraine in the member states of the European Union. – Article.

The article provides a comprehensive analysis of the international legal mechanisms for protecting Ukrainian citizens who were forcibly displaced to the European Union as a result of the full-scale war. It examines the core universal standards applicable to individuals fleeing their country of origin due to armed conflict, with a focus on UN human rights treaties, the 1951 Refugee Convention, the UN Convention on the Rights of the Child, UNHCR guidelines, and the case law of the European Court of Human Rights. The study demonstrates that the principles of non-refoulement, non-discrimination, respect for human dignity, humanity, and the best interests of the child constitute the fundamental framework of legal protection for Ukrainians within the European space.

Particular attention is devoted to Directive 2001/55/EC on temporary protection and Council Implementing Decision (EU) 2022/382, which for the first time activated the EU's mass protection mechanism for persons fleeing war. The article outlines the content of the temporary protection status, including the right to residence, access to employment, education, health care, and social services, while also highlighting substantial differences in the implementation of these guarantees across EU Member States.

A separate section addresses the practical challenges faced by Ukrainians in exercising their rights, such as unequal access to housing, medical and educational services, difficulties in the recognition of qualifications, and administrative barriers linked to the renewal of passport documents for men abroad, particularly in connection with consular procedures and mobilisation-related data verification. The study concludes that these issues reveal a legal tension between Ukraine's mobilisation obligations and the EU's temporary protection regime, underscoring the need for coordinated long-term solutions regarding the future legal status of displaced Ukrainians after the end of temporary protection.

Key words: Ukrainian displaced persons; legal status in the EU; temporary protection; international human rights standards; access to social rights; mobilisation registration; consular services; European migration policy.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025